

ГРАНІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

УДК: 008.001+008(091)+069+069.4

© *Сергій РУДЕНКО*

ВИСТАВКА «ПАРТИЗАНИ УКРАЇНИ В БОРОТЬБІ ПРОТИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ» У КИЄВІ: ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВОЄННОГО МИНУЛОГО В 1946 – 1950 рр.

Розповідається про те, що репрезентації та інтерпретації на виставці характеризувалися політичною вмотивованістю, нехтуванням аналітичною історією та альтернативними версіями колективної пам'яті. Події війни ще не набули статусу історичного міфу (крім сакралізованої постаті Сталіна). Наведені результати дослідження є вихідною точкою для подальшого вивчення еволюції радянських музейних репрезентацій та інтерпретацій Другої світової, а також виявлення відповідних субстратів у музейному контенті Незалежної України.

Ключові слова: *виставка «Партизани України», 1946, стратегії репрезентації та інтерпретації минулого в музеях, Велика Вітчизняна війна, Друга світова війна, Національний музей історії України у Другій світовій війні, Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни в Києві.*

Дослідження музейних репрезентацій та інтерпретацій минулого – інформації, яка повідомляється аудиторії за допомогою пам'яток, – є важливими з огляду на уточнення соціокультурної ролі музею, тому що саме контент є основним результатом діяльності музейної інституції. У зв'язку з цим постає проблема місця музею в складних процесах взаємодії різних репрезентацій минулого, насамперед політичної та наукової. Однією з найбільш «хворобливих» тем українського минулого є Друга світова війна, яка є надзвичайно заполітизованою та заідеологізованою. Через це збільшується її деструктивний потенціал: тема війни 1939 – 1945 рр. використовується для політичної та силової мобілізації різних груп населення України, у такий спосіб провокуючи протистояння в суспільстві. Тому потрібно ґрунтовно дослідити репрезентації та інтерпретації періоду Другої світової в Незалежній Україні й, зокрема, їхню музейну форму, для того, щоб віднайти шляхи збільшення невразливості українського соціуму до наведених викликів.

Порушена проблема з різних ракурсів розглядається в наукових дослідженнях, починаючи із середини 1990-х рр. О.С. Артемов та М.В. Коваль, презентуючи оновлену експозицію Музею Великої Вітчизняної війни в Києві, звертали увагу на значні, на їхній погляд, смислові зміни в репрезентації та інтерпретації минулого, що полягали у відході від радянських стереотипів [1]. Через сімнадцять років працівники того ж таки музею Л.В. Легасова та Н.О. Шевченко зазначали, що концептуальний курс експозиції, накреслений у середині 90-х рр. ХХ ст., зберігся з деякими уточненнями [7]. Історик О.Є. Лисенко в одній зі своїх статей дійшов думки, що еволюція репрезентацій та інтерпретацій у Музеї Другої світової загалом синхронна відповідним змінам в історіографії, що почалися із середини 1980-х рр., хоча, наприклад, сталість назви цієї музейної інституції залежала більшою мірою від політичної кон'юнктури та консервативних суспільних уявлень, ніж від поглядів науковців [8]. На думку Р.В. Маньковської, яка здійснила огляд українських музейних колекцій, що відображають події Другої світової війни, деяким експозиціям притаманні «формалізм» і «байдужість», які загалом не перешкоджають патріотичному вихованню молоді [10]. На підставі наведених дослідницьких поглядів складається враження, що в Незалежній Україні відбувся корінний перелам у музейних репрезентаціях та інтерпретаціях Другої світової, щоправда, ці музеї, як і за радянських часів, виконують політичну функцію, а трансформації суспільних уявлень про цей період історії не характеризуються такою ж кардинальністю, як наукові.

Відповідно до ефекту Лінді¹ минулі радянські субстрати, імовірно, є тривкішими, ніж може видатися на перший погляд, оскільки вони проіснували п'ятдесят років і не могли зникнути безслідно в середині 1990-х рр. Для того, щоб виявити їх у музейних репрезентаціях та інтерпретаціях Незалежної України, а отже, і з'ясувати силу їхнього впливу, потрібно ґрунтовно вивчити їхнє зародження й становлення, починаючи з 1946 р., коли в Києві була відкрита виставка «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників». Дотепер ця виставка не була предметом спеціальних наукових досліджень. Вона лише традиційно згадується як одне з вихідних положень історії Національного музею історії України у Другій світовій війні, а також у роботах М.В. Ковалю, Д.В. Малакова. Цікавим є дослідження В.І. Смірнкової, присвячене характеристиці зібрання виставки «Партизани України...» (переважно тієї більшої частини, що влилася до фондів Національного музею історії України у Другій світовій війні). Дослідниця розкрила перебіг формування виставкової колекції, дала типологічну характеристику предметів, що увійшли до неї. Науковий працівник акцентувала увагу на автентичності музейних предметів, їхній можливій інтерпретації, коротко охарактеризувала особливості роботи виставки [15]. Проте ґрунтовного системного дослідження того, яка саме інформація була адресована відвідувачу, так і не було проведено. Отже, підвалини радянського (точніше, українського

¹ Для усього, що не підвладне псуванню, кожен додатковий день існування може означати, що очікувана тривалість «життя» цих об'єктів стала довшою. Це стосується насамперед інформації – ідей, технологій, традицій тощо. Ця концепція розвинута у працях А. Голдмена, Б. Мандельброта, Р. Готта, Н.Н. Талеба. Див. Талеб Н.Н. Антихрупкість. Как извлечь выгоду из хаоса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://loveread.me/read_book.php?id=45750&p=1. – Перегляд – 27.11.2016.

радянського) варіанта музейних репрезентацій та інтерпретацій історії Другої світової війни (у цьому конкретному історичному випадку – Великої Вітчизняної війни) залишаються невідомими, що вкрай утруднює дослідження не лише на більш пізніх етапах існування СРСР, а й за часів Незалежності.

Отож метою пропонованої статті є виявлення особливостей репрезентацій та інтерпретацій історії Другої світової війни на виставці «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників», що діяла в 1946 – 1950 (1951) рр.

Перші спроби музейної репрезентації історії Другої світової війни належать до травня – червня 1943 р., коли Політбюро ЦК КПУ ухвалило рішення про створення Державного музею історії Великої Вітчизняної війни. Передбачалося організувати комплектування пам'ятками, які відображали б героїчну боротьбу українського народу, в тісному зв'язку із народами СРСР, за Радянську Україну проти німецько-фашистських загарбників² [13, 53].

Була розроблена й відповідна тематична структура, до якої мали увійти такі блоки: «Україна до війни», «Напад фашистської Німеччини на СРСР», «Український народ в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» (цей блок мав «україноцентричний» характер; у ньому, наприклад, мали бути відображені «сини українського народу в лавах Червоної Армії»), «Звірства німецьких окупантів на Україні», «Руйнування німцями народного господарства і культури на Україні», «Українсько-німецькі націоналісти – лакеї німецьких імперіалістів», «Звільнення Червоною Армією території Радянської України», «Відновлення народного господарства, культури у звільнених районах», «Дружба народів та братська допомога великого російського народу та інших народів Радянського Союзу», «Сталін – друг українського народу», «Більшовицька партія – натхненник й організатор боротьби проти фашистських загарбників» [12, 53]. Як бачимо, уже наприкінці 1940-х – на поч. 1950-х рр. радянський агітпроп мав чітку схему музейної репрезентації історії події, яка, насправді, на той момент була далекою від такого однозначного трактування й потребувала всебічного вивчення, зокрема й наукового осмислення. У контексті дослідження стратегій музейних інтерпретацій та репрезентацій історії Другої світової війни в музеях України ця тематична структура цікава насамперед тим, як саме вона була реалізована й наскільки залишилася сталою в подальші роки.

Незважаючи на значне ідеологічне навантаження, яке мала тема Вітчизняної війни, одразу після 1945 р. ідея відповідного музею не була реалізована. Утім, у 1946 р. в Києві була відкрита виставка «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників», яка діяла до 1950 р.³ Вона стала відправною точкою музейних репрезентацій історії Другої світової війни в Україні.

² Цікаво, що до складу комісії з питань створення музею мав увійти О.П. Довженко, який пізніше був підданий критиці за запропоноване ним бачення війни, що суперечило ідеологічно вивіреним версії, й, зрозуміло, участі в роботі зі створення музею в подальшому він не брав.

³ За твердженням Д.В. Малакова, виставка була закрита в 1951 р. Див.: Малаков Д.В. Київські трофейні виставки [Текст] / Д.В. Малаков // Військово-історичний альманах / Центральний музей Збройних Сил України. – 2001. – Річник II; Число 1 (2). – С. 151 – 158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nvimu.com.ua/wp-content/uploads/almanac_20.pdf. – Перегляд – 18.06.2016.

Основні ідеї, що пропагувалися цією виставкою, можна тезисно викласти так:

- Керівництво Комуністичної партії й насамперед «Великий Сталін» здійснювали уміле й ефективно управління воєнними діями загалом і партизанським рухом зокрема. Деякі представники партійної верхівки брали безпосередню участь у боях. За роки війни партія ще більше «зріднилася» із власним народом («гвинтиками», за висловом Сталіна).

- Завдяки успіхам політики індустріалізації, що здійснювалася Компартією, Україна підійшла до війни з потужним військово-промисловим комплексом, що стало запорукою перемоги у війні, зокрема перенесенні бойових дій у «лігво звіра».

- Тимчасові труднощі та невдачі на початку війни й окупація території України зумовлені віроломністю й раптовістю удару, завданого німцями.

- Населення України в єдиному пориві піднялося на боротьбу з ворогом, створивши необхідний фундамент для героїчної відсічі, зриву «бліцкригу», активного розгортання партизанського руху та широкої мережі підпільних комітетів Комуністичної партії. Основним осередком партизанського руху були північно-східні райони України, звідки здійснювалися зухвалі рейди в західному напрямі. Партизанський рух налічував 200 тис. бійців, які завдали німцям значних людських (465 тис. осіб) та матеріальних втрат. Німецьке командування вимушене було постійно збільшувати військові контингенти для протидії партизанам у своєму тилу.

- Окупаційний нацистський режим проводив людиноненависницьку політику. Жертвами репресивно-терористичних дій представників «нового порядку» були всі соціальні групи та національності. В Україні було знищено понад 4 млн радянських громадян. Наприклад, лише в Бабиному Яру загинуло 70 тис. євреїв. На примусові роботи з України вивезли понад 2 млн осіб, значна частина з яких загинула в неволі (про долю тих, хто повернувся, на виставці не йшлося).

- Партизани спрямовували свої сили на боротьбу не лише з німецько-фашистськими загарбниками, а й з їхніми посібниками з числа українсько-німецьких націоналістів – «петлюрівських потвор». «Перевертні» знищували культурні установи, історико-культурні пам'ятки (наприклад, будинок-музей українського письменника Ю. Федьковича в містечку Путилові на Буковині), воювали з партизанами, регулярними частинами Червоної армії, проте частіше вони спрямовували свою маніакальну жорстокість проти мирного населення, неозброєних військовополонених: «рубали сокирами голови людям, спалювали їх у закритих хатах, кидали у вогонь дітей, вирізували цілі сім'ї разом із малими дітьми ... Знущалися над пораненими радянськими воїнами і партизанами, а потім вбивали їх... Від рук мерзенних лакеїв загинуло немало відважних народних месників» [11, 57 – 58]. Націоналістичний рух активно боровся проти української культури та її інститутів – знищувалися музеї, бібліотеки, клуби, школи, монументальне мистецтво тощо. Націоналісти були повністю підконтрольними нацистській адміністрації, виконуючи всі їхні накази.

• Перемогу у війні український народ здобув завдяки допомозі братніх народів СРСР, і насамперед «великого російського народу» [11].

Розглянувши основні ідеї виставки у формулюваннях, максимально близьких до автентичних, проаналізуємо виставку «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» з точки зору політики (меншою мірою історичної політики⁴, оскільки події, відображені на виставці, мали не більш ніж п'ятирічну давнину), застосованих ідеологічно-пропагандистських прийомів та музейних засобів.

Виставка мала на меті виконати низку важливих політико-пропагандистських завдань. Передовсім радянська влада прагнула довести неперервність радянського суверенітету на окупованих німцями територіях («підпільний обком діє»⁵) [5, 33]. Саме тому експозиція присвячена фактично не армії, силами якої була здійснена деокупація, а партизанам та членам руху Опору з числа підпільних партійних чиновників. З тієї ж причини акцентувалася роль партії в партизанському русі, щоб у відвідувачів не склалося враження, що це прояв самовільної воєнної самоорганізації населення та не формувалися «хибні» стереотипи соціальної поведінки. Отже, створювався потрібний образ всюдисущості й незнищенності радянської влади, на протипагу можливим тлумаченням перебігу воєнних подій як залишення напризволяще радянських громадян на окупованих територіях.

З огляду на питання радянського суверенітету націоналістичний партизанський рух показаний виключно з позиції невіддільності від нацистського режиму («українсько-німецькі націоналісти»). Жодних повідомлень про яку-небудь державницьку ідеологію в середовищі українських націоналістів в інтерпретації воєнних подій цілеспрямовано не наводилося. Звертає на себе увагу розмитість поняття «українсько-німецькі націоналісти». Можливо, що ототожнення оунівців та петлюрівців було викликане відсутністю чіткого розуміння з боку радянської влади різноманіття українського незалежницького партизансько-підпільного руху (принаймні, станом на 1946 р.). Проте, імовірно, подібне узагальнення національно-державних течій усіх видів мало на меті передовсім міцно прив'язати їх до нацистсько-фашистської інвазії, а отже, показати відсутність місцевих передумов для його виникнення й розвитку. Отже, на полі залишався лише один легітимний носій ідеї української державності – радянська влада. Варто також узяти до уваги й ту обставину, що наприкінці 1940-х рр. ще тривала боротьба СРСР із націоналістичним підпіллям. Отже, в українського радянського населення мало бути однозначне ставлення до оунівців. Щоправда,

⁴ У цій статті використовується визначення поняття «історична політика», запропоноване Г.В. Касьяновим: «різновид політики, метою і змістом якої є цілеспрямоване конструювання та утилітарне використання в політичних цілях історичної пам'яті, інших форм колективних уявлень про минуле і його репрезентацій, у тому числі професійної історіографії... «Політика пам'яті» у цьому випадку є вужчим терміном, що охоплює практики, пов'язані переважно з формуванням колективної/історичної пам'яті й не включає інтервенції у сферу професійного історієписання та дидактичної історії». Див. Касьянов Г.В. Історична пам'ять та історична політика : до питання про термінологію й генеалогію понять [Текст] // Український історичний журнал. – 2016. – № 2. – С. 118 – 137.

⁵ Так називалася книга спогадів О.Ф. Федорова – одного з керівників радянського партизанського руху на території України.

на виставці інформації про хід протистояння з націоналістичним підпіллям уже в післявоєнні роки, судячи з усього, не надавалося.

З не досить ясних причин в експозиції жодним чином не була відображена діяльність радянських спецслужб, зокрема НКВС, розвідки й контррозвідки, інших відомств. Утім, їхня роль у розгортання підпілля та партизанського руху була досить вагомою. Можна зробити припущення, що між партійними органами та представниками спецслужб (які в часи правління Сталіна здійснювали репресії також і щодо партноменклатури) на той момент існувала певна напруженість. Враховуючи те, що виставка була ініційована ЦК КП(б)У, акцент був зроблений саме на виняткову організаційну роль партії у партизанському й підпільному рухах на окупованих територіях. Можливо, ігнорування ролі спецслужб було зумовлене іншими факторами, зокрема особливою таємністю їхньої роботи, яка, до того ж, на той момент ще не була завершена, оскільки в повоєнні роки тривала нейтралізація оунівського підпілля.

Досить показовим є той факт, що принаймні в 1947 р., коли вийшло видання, присвячене виставці «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників», увага аудиторії спрямовувалася на факт геноциду євреїв на території України, про який окремо йдеться в контексті влаштованих нацистською владою вбивств у Бабиному Яру. Загострення єврейського питання в рамках боротьби з космополітизмом відбудеться саме з 1947 р. до 1948 р., а погіршення відносин СРСР із новоутвореним Ізраїлем спостерігатиметься впродовж 1950 – 1960-х рр., що й зумовило маргіналізацію цієї теми в майбутньому.

Окремого розгляду потребують репрезентація на виставці кількості учасників партизанського руху, втрат, яких зазнали воюючі сторони. Тема кількості загиблих військовослужбовців із регулярних частин радянської армії та військовополонених, щоправда, як і німецької, на виставці була проігнорована. Названу кількість учасників радянського партизанського руху – 200 тис. осіб – науковці розглядають як обґрунтовану (відповідає кількості особових справ учасників партизанського руху) [5, 31]. З 1960-х рр. кількість партизанів «зросла» в директивному порядку (їхня кількість в Україні мала бути більшою, ніж у Білорусі, в якій діяло 440 тис. партизанів⁶) [5, 31]. Водночас про узагальнюючі дані щодо втрат партизанів на виставці не йшлося. В той же час втрати німців від дій українських партизанів, за офіційними радянськими даними, наведеними в експозиції, налічували 465 тис. осіб, що, на думку українських істориків, є перебільшенням, як і завдані німцям матеріальні збитки [5, 31].

Переважання політичної ідеології над аналітичною історією знайшло своє відображення, зокрема, й у застосуванні музейних засобів. Для показу на виставці «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» зібрали 15 тис. експонатів. Проте в цьому контексті окремого аналізу потребує зміст поняття «експонат».

⁶ У виданні, присвяченому виставці «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» (1947 р.), наводяться дані про 300 тис. учасників партизанського руху в Білорусі. Див.: Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників : Республіканська виставка : Довідник [Текст] / І. Кузовков, І. Дуб ; за ред. Л. Кизя. – К., 1947. – С. 73.

Річ у тім, що в музеєзнавчій теорії та музейній практиці в СРСР у 30 – 50-х рр. ХХ ст. запанував особливий підхід до музейних репрезентацій. У 1930 р. відбувся Перший Всеросійський музейний з'їзд, основним лейтмотивом якого стала теза про те, що музеї мають демонструвати не пам'ятки як такі, тобто автентичні об'єкти, а «ідеї», яким має бути підпорядкований експозиційний матеріал. На практиці це означало «підгін» пам'яткового матеріалу під певну теорію або й заміну автентичних об'єктів спеціально створеними «ідеологічно витриманими» предметами. Лише в 1950-х рр. наслідки Першого Всеросійського музейного з'їзду піддало критиці фахове музейне середовище (очевидно, у рамках процесу десталінізації) [14].

На виставці «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» методологія радянського музеєзнавства 1930 – 1950-х рр. була реалізована в повному обсязі. На жаль, ми не можемо скласти точного уявлення про характер цих 15 тис. експонатів, серед яких були документи, живопис, скульптура, фото, аудіозаписи та особисті речі партизанів. Навіть без аналізу автентичності представлених на експозиції фото, речей, документів, яка могла б бути поставлена під сумнів, звертає на себе увагу та роль, яка відводилася допоміжним матеріалам⁷. Відсутність пам'яток (не лише з ідеологічних, а й з об'єктивних причин) досить часто компенсувалася відповідними творами мистецтва – малюнками та картинами. Доволі рясно були представлені різноманітні статистичні зведення, оформлені в таблиці. Як зазначається у виданні, присвяченому виставці, над оформленням експозиції працювало понад 100 художників і скульпторів, які, ймовірно, були покликані зробити потрібне «речове» обґрунтування представлених на виставці ідей. Скептицизм, викликаний відсутністю на експозиції великого масиву автентичних об'єктів, підкріплюється також «свіжістю» зображуваних подій, про які мало б залишитися багато матеріальних свідчень, та тією обставиною, що робота зі створення виставки розпочалася ще під час війни – у середині 1944 р. [11, 5].

Якщо в зображенні діяльності радянських партизанів ще зберігається певний баланс між пам'ятками та неавтентичними об'єктами (наприклад, поряд із тематичними картинами із зображеннями боїв експонувалися речі та трофеї, фотографії з місця подій, зокрема, зроблені Б.В. Вакаром, який загинув під час Карпатського рейду), то у висвітленні діяльності націоналістичних військових формувань переважно використовувалися спеціально виготовлені твори образотворчого мистецтва, серед яких «Арешт запродавця», «Суд над зрадником», фрагменти промови партійного функціонера Д.З. Мануїльського⁸.

⁷ Онтологічно не пов'язаними із подіями, які вони покликані відображати. Див.: Руденко С. Б. Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей [Текст]. – С. 54.

⁸ Нещодавно у фондах Національного музею історії України був «знайдений» прапор однієї з українських націоналістичних організацій, захоплений радянськими партизанами в період між 1943 та 1944 роками. Він належав до зібрання виставки «Партизани України...». Співробітник музею О.С. Ішук зазначає, що цей прапор експонувався на виставці в 1946 – 1950 (1951) рр. Підтвердженням цього, на його думку, є наявність фрагмента етикетки з текстом російською та українською мовами, у якому йшлося про те, що це «прапор українсько-німецьких націоналістів». Див.: Ішук О.С. Цікава знахідка в фондах Національного музею історії України. Прапор ОУН середини 1940-х років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rhodeoretin63.rssing.com/browser.php?indx=52282320&item=94>. – Перегляд – 27.11.2016. На нашу думку, таке

Документальний характер мали заяви керівництва ОУН початку війни про різноманітну співпрацю з Третім райхом та іншими ворогами Радянського Союзу, а також серія фотографій страчених націоналістів.

Підбір експонатів також був обумовлений вибором оптимальних для цілей радянської пропаганди методик подачі інформації. Одним із перших завдань була активізація емоційного сприйняття у відвідувачів на противагу послідовному, логічному викладу, який міг породити роздуми, зіставлення подій, а отже, й альтернативні версії. Потрібного емоційного ефекту можна було досягти розстановкою відповідних смислових акцентів в опорних текстах, використанням великої кількості творів мистецтва, відповідних фото. Емоційні переживання уміло доповнювали статистичними даними з таблиць (достовірність яких відвідувач не мав змоги перевірити). Важливим пропагандистським прийомом була дегуманізація противника. Особливо це стосувалося українських націоналістів, які зображувалися винятково як збіговисько маргінальних, здичавілих, садистично налаштованих прислужників німецької адміністрації. На виставці націоналісти були представлені, зазвичай, на фотографіях, що фіксують їхні страти (хороший націоналіст – мертвий націоналіст). На різкому контрасті з ними поставав світлий образ українських радянських партизанів, які, як видно з картин, уважно вислуховували повідомлення Радінформбюро, лекції партійних функціонерів, а у перервах між боями культурно відпочивали: танцювали, грали на музичних інструментах, проводили дозвілля за читанням книг та газет, влаштовували обговорення прочитаного тощо [11, 80]. Ніяких «відхилень» від накреслених ліній на виставці не демонструвалося.

Звертає на себе увагу той факт, що, крім політико-мілітаристського відображення радянського партизанського руху в Україні, в одному із залів знайшлося місце для демонстрації побуту та медичного обслуговування партизанів, тобто розглядався гуманітарний аспект війни. У цьому залі шляхом показу пам'яток, творів образотворчого мистецтва зображувалися складні умови перебування бійців на рейдах, говорилося про проблеми з харчовим забезпеченням, тяжкі умови роботи медперсоналу (зокрема, демонструвалися саморобні протези, пристосовані під медичні потреби господарські інструменти та ін.). Беручи до уваги той факт, що цій проблемі присвячувався лише один із дев'ятнадцяти залів, можна дійти висновку, що долі партизанів-«гвинтиків» могутньої радянської машини знаходилися на маргінесі. Проте на перше місце виходили ідеологічні питання, війна загалом відображалася в позитивно-героїчному, звияж-ному ключі. Відвідувачі не мали перейматися сумним настроєм, а наполегливо працювати над виконанням актуального п'ятирічного плану, якому, зокрема, був присвячений останній зал виставки.

припущення є передчасним, оскільки, по-перше, у довіднику, присвяченому виставці, опублікованому в 1947 р., немає даних про такий експонат, а, по-друге, його експонування фактично доводило б державницьке спрямування діяльності українського націоналістичного підпілля (не кажучи вже про пропаганду українського самостійництва), що суперечило б логіці інтерпретацій та репрезентацій, представлених на виставці. Як цінний трофей і автентична пам'ятка, він був включений до зібрання виставки, проте навряд чи експонувався з огляду на жорсткі грані інтерпретації українського націоналістичного руху часів Другої світової, задані радянською пропагандою.

Наведені вище міркування про експонататуру виставки «Партизани України...» не повинні вводити в оману щодо складу її фондів. Річ у тім, що з 15 тис. експонувалися лише 2 тис. предметів [6]. У ході підготовки були зібрані автентичні документи Українського штабу партизанського руху (УШПР), матеріали з архівів КП(б)У, понад 3 тис. фотографій та негативів, зроблених кореспондентами УШПР та ін. фотографами, багато речей, що належали партизанським лідерам та відображали побут і військову справу рядових учасників партизанського руху [15]. Проте музейні предмети, як такі, хоч і є часто досить промовистими, проте невіддільні від їхньої інтерпретації. Загалом музейна комунікація⁹ може бути представлена трьома моделями: музейна репрезентація полягає в розкритті змісту музейних предметів, музейна репрезентація використовує музейні предмети, музейні предмети є фоном для музейної репрезентації. Саме остання модель була застосована на виставці «Партизани України...». Музейні пам'ятки були ретельно відселектовані, однобоко проінтерпретовані та доповнені емоційно зарядженими допоміжними неавтентичними матеріалами. Отож потенціал зібраних предметів був використаний лише частково, відповідно до вузьких ідеологічно-пропагандистських завдань.

Загалом виставка 1946 р. «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» є яскравим відображенням прагматичної та послідовної ідеологічної політики, у якій практично немає місця для історичної міфології (сакралізованого історичного наративу), яка сформувалася в подальші роки [3, 8]. З-поміж усталених пізніше «канонічних» сюжетів на виставці йшлося про «Молоду гвардію», подвиги Гастелло та Матросова. Цікаво, що в тексті путівника до виставки «панфіловці» не згадуються¹⁰. Війна 1941 – 1945 рр. на той момент ще не стала елементом радянської «громадянської релігії», хоча, природно, що глорифікаційні мотиви в репрезентації воєнних подій на виставці представлені доволі сильно. Привертає увагу той факт, що виставка, вочевидь, виконавши своє політико-ідеологічне завдання¹¹, була закрита в 1950 (1951) р. (колекцію передали до Державного історичного музею), а окремий музей, присвячений воєнним подіям 1941 – 1945 рр., буде відкрито лише в 1974 р. в Кловському палаці в Києві.

За результатами дослідження виявлено такі особливості репрезентацій та інтерпретацій Другої світової війни на виставці «Партизани України в боротьбі

⁹ Музейна комунікація – у найбільш загальних рисах – це процес руху повідомлення від комуніканта (музейного інтерпретатора) до реципієнта. При цьому повідомлення тією чи іншою мірою має пов'язуватися з музейними предметами.

¹⁰ У 1948 р. для з'ясування реалістичності подвигу 28 панфіловців Головна військова прокуратура проводить слідчі дії, у результаті яких буде доведений факт фальсифікації. Див.: Справка-доклад главного военного прокурора Н. Афанасьева «О 28-ми панфиловцах» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.statearchive.ru/607>. – Перегляд – 18.06.2016.

¹¹ Причину закриття виставки встановити досить складно. На думку М.В. Ковалю, закриття було зумовлене, імовірно, процесом становлення Німецької Демократичної Республіки, яка утворилася наприкінці 1949 р. Див.: Коваль М. В. Друга світова війна і Україна (1939 – 1945): Історіософські нотатки [Текст] / М.В. Коваль, С.В. Кульчицький. – К., 1999. – С. 9. Д.В. Малаков вважає, що виставка припинила свою роботу під закидом «пропаганди війни» в зв'язку із прийняттям Закону СРСР «Про захист миру». Див.: Малаков Д.В. Київські трофейні виставки [Текст] // Військово-історичний альманах / Центральный музей Збройних Сил України. – 2001. – Річник II; Число 1 (2). – С. 151 – 158 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://nvimu.com.ua/wp-content/uploads/almanac_20.pdf. – Перегляд – 18.06.2016. Як би там не було, політичної доцільності в експонуванні цієї виставки радянська влада на початку 1950-х рр. не вбачала.

проти німецько-фашистських загарбників», що діяла в 1946 – 1950 (1951) рр. Звертає на себе увагу той факт, що тема Великої Вітчизняної війни була суто політичною. Це певною мірою пояснюється тим, що подія на той час ще не набула статусу «минулого», проте, з часом, її політична значущість після короткого спаду навіть зросла. Як бачимо, політизація теми Другої світової, з часу закінчення якої минуло вже понад 70 років, у сучасній Україні є явищем таким само давнім, як, власне, і сама війна.

Впадає в око «україноцентричність» репрезентацій та інтерпретацій. Конкуренція виникала між радянською владою та націоналістичною опозицією (яка згодом, після пригнічення підпілля, стала переважно еміграційною) довкола абсолютного права представляти українців.

На підставі музейних репрезентацій та інтерпретацій середини 1940 – поч. 1950-х рр. радянський історичний міф про Велику Вітчизняну сформувався пізніше, хоча й увібрав у себе попередні політико-пропагандистські напрацювання. Водночас тематична структура репрезентацій та інтерпретацій, яка з'явилася ще під час війни, у подальшому побутувала майже без змін.

Треба зазначити, що політизація музейних репрезентацій та інтерпретацій минулого нерозривно пов'язана з маргіналізацією автентичних об'єктів. Пам'ятки характеризуються гіперконтекстуальністю, а отже, створюють ґрунт для альтернативних тлумачень подій, тому їх простіше було замінити об'єктами діяхронного походження.

Характерною рисою виставки було нехтування аналітичною історією, місце якої заступила історична пам'ять, сконструйована партійно-номенклатурною пропагандою. Виставку очолював учасник партизанського руху і партійний діяч Л.Є. Кизя, а його заступником із наукової роботи був також партизанський лідер І.В. Кузовков. Керівництво виставки мало забезпечувати сталість необхідної репрезентації, надійно відмежованої від альтернативних варіантів колективних уявлень, що сформувалися стихійно.

Наведені результати дослідження є вихідною точкою для подальшого вивчення еволюції радянських музейних репрезентацій та інтерпретацій Другої світової, а також виявлення відповідних субстратів у музейному контенті Незалежної України.

Джерела та література:

1. Артёмов О.С. Нова експозиція меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.» [Текст] // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 150 – 154.
2. Іщук О.С. Цікава знахідка в фондах Національного музею історії України. Прапор ОУН середини 1940-х років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rhodeoretin63.rssing.com/browser.php?indx=52282320&item=94>. – Перегляд – 27.11.2016.
3. Касьянов Г.В. *Danse macabre: голод 1932 – 1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – поч. 2000-х)* [Текст] / Г.В. Касьянов; Інститут історії України НАН України. – К., 2010. – 271 с.

4. Коваль М.В. Друга світова війна і Україна (1939 – 1945): Історіософські нотатки [Текст] / М.В. Коваль; С.В. Кульчицький – гол. ред., О.І. Ганжа – від. секр., О.І. Гуржій та ін. – К., 1999. – 75 с.
5. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення [Текст] / М.В. Коваль; гол. ред. С.В. Кульчицький та ін.; Інститут історії НАН України. – К., 1994. – 58 с.
6. Кузовков І. Республіканська виставка про партизанський рух [Текст] / І. Кузовков // Київська правда. – 30 квітня 1946.
7. Легасова Л.В. Україна в Другій світовій війні у музейному просторі [Текст] / Л.В. Легасова, Н.О. Шевченко // Україна в Другій світовій війні: Погляд з ХХІ ст.: Історичні нариси: У 2-х кн. Кн. 2. – К., 2011. – С. 898 – 940.
8. Лисенко О. Є. Подолання «міфу війни», або від якої спадщини ми відмовляємося: науковий дискурс, політика пам'яті та сучасні виклики (з приводу 70-річчя перемоги над нацизмом і фашизмом) [Текст] / О.Є. Лисенко. – Український історичний журнал. – 2015. – № 2. – С. 4 – 21.
9. Малаков Д.В. Київські трофейні виставки [Текст] / Д.В. Малаков // Військово-історичний альманах / Центральний музей Збройних Сил України. – 2001. – Річник II; Число 1 (2). – С. 151 – 158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nvimi.com.ua/wp-content/uploads/almanac_20.pdf. – Перегляд: 18.06.2016.
10. Маньковська Р.В. Велика Вітчизняна війна 1941 – 1945 рр. в музейних збірках України [Текст] / Р.В. Маньковська // Краєзнавство. – 2006. – № 1. – С. 75.
11. Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників: Республіканська виставка: Довідник [Текст] / І. Кузовков, І. Дуб; за ред. Л. Кизя. – К., 1947. – 98 с.
12. План організації отдела «Украинский народ в Великой Отечественной войне против немецко-фашистских захватчиков» при филиале музея В. И. Ленина [б.м., б.д.] [Текст] // Музей війни народної: Збірник наукових статей / Упорядн.: В.О. Жуковський, М.В. Коваль, Л.В. Легасова та ін. – К., 1999. – 60 с.
13. Протокол № 31 від 12.06.1943 постанов політбюро ЦК КП(б)У за 3 травня – 30 червня 1943 року Про утворення музею Вітчизняної війни українського народу (25-оп) [Текст] // Музей війни народної: Збірник наукових статей / Упорядн.: В.О. Жуковський, М.В. Коваль, Л.В. Легасова та ін. – К., 1999. – 60 с.
14. Руденко С.Б. Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей [Текст] / С.Б. Руденко. – К., 2012. – 120 с.
15. Смирнова, В. І. Біля витоків фондової колекції Меморіального комплексу [Текст] / В.І. Смирнова // Музей війни народної: Збірник наукових статей. – К., 1999. – С. 34 – 36.
16. Справка-доклад главного военного прокурора Н. Афанасьева «О 28-ми панфиловцах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statearchive.ru/607>. – Перегляд: 18.06.2016.
17. Талейб Н.Н. Антихрупкость. Как извлечь выгоду из хаоса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://loveread.me/read_book.php?id=45750&p=1. – Перегляд: 27.11.16.

© Сергей РУДЕНКО

**ВЫСТАВКА «ПАРТИЗАНЫ УКРАИНЫ В БОРЬБЕ ПРОТИВ
НЕМЕЦКО-ФАШИСТСКИХ ЗАХВАТЧИКОВ» В КИЕВЕ:
ОСОБЕННОСТИ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ
ВОЕННОГО ПРОШЛОГО В 1946 – 1950 гг.**

Репрезентации и интерпретации характеризовались политической обусловленностью, пренебрежением аналитической историей и альтернативными версиями коллективной памяти. События войны еще не превратились в исторический миф (если не принимать во внимание сакрализованной фигуры Сталина). Результаты исследования могут служить исходной точкой для изучения эволюции советских и украинских (начиная с 1991 г.) музейных репрезентаций и интерпретаций событий Второй мировой с целью выявления стойких субстратов, возникших 30 – 70 лет назад.

Ключевые слова: выставка «Партизаны Украины в борьбе против немецко-фашистских захватчиков», 1946, стратегии репрезентации и интерпретации прошлого в музеях Украины, Великая Отечественная война, Вторая мировая война, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, Украинский государственный музей истории Великой Отечественной войны в Киеве.

© Serhii RUDENKO

**EXHIBITION “GUERILLAS OF UKRAINE IN THE STRUGGLE
WITH GERMAN-FASCIST CONQUERORS” IN KIEV:
FEATURES OF REPRESENTATIONS AND INTERPRETATIONS
OF THE PAST OF THE WWII IN 1946 – 1950**

Investigations of museum representations and interpretations of the past, to wit information, that notifies to the audience by using museum things, is very important. Only by using that research we can specify the social and cultural role of museum. Exactly content is a main result of the work of museum, but museologists almost don't research this subject. Museum representations and interpretations concerned with influence of politics and academic science on these. So, in the investigation of museum representations and representations it is necessary consider these circumstances. One of the most painful topics of Ukrainian past is WWII. This topic is extremely politicized and ideologized. Destructive potential of this topic is very strong. WWII in contemporary times, usually, isn't subject for academic research. It is, most of all, a way of political technologies, weapon of hybrid and information war. Theme of WWII used to force different groups of Ukrainian society for

struggle, including military opposition. Therefore, the investigation of representation and interpretation WWII in Ukrainian society, in particular, museum ones, is so important. It is a way doing Ukraine more robustness for these challenges.

According to Lindy effect, past soviet substrates of museum representations and interpretations, perhaps, has more life expectancy, than seems. Notice, that soviet representations and interpretations existed for a fifty years and couldn't disappear without a trace in the middle of 1990. In order to reveal soviet substrates in museum content of the independent Ukraine, find out how soviet museum practice affected on representations and interpretations in Ukraine from the middle of 1990, it is necessary to research origin of the soviet museum representations and interpretations. It appeared in 1946, when in Kiev was open exhibition «Guerillas of Ukraine in the struggle with German-fascist conquerors». But, until now, this exhibition were no a subject of special studies. Thus, the aim of the article is bring to light the content of the representations and interpretations in the one of the oldest museum exhibitions, devoted to the topic of the WWII, which worked in 1946 – 1950 (1951).

These representations and interpretations was characterized by political addicting, neglecting of analytic history and refusing of alternative versions of collective memory. It should be noted, that exhibition was Ukrainian centered. It was concerned with the struggle between soviet power and Ukrainian nationalists for the right to represent Ukrainian sovereignty and Ukrainian people. There were no historical mythology in the exhibition (except the sacral personality of Stalin). But, the topic structure of representation and interpretation of WWII, which tested in the exhibition, despite the closing of the exhibition, wasn't subsequently rejected. The results of this research is a beginning point of the further investigations of the evolution of soviet museum representations and interpretations of the WWII, and also detecting of the soviet substrates in the museum content of independent Ukraine.

Key words: *exhibition «Guerillas of Ukraine in the struggle with German-fascist conquerors», 1946, strategies of representations and interpretations of the past in museums, WWII, Great Patriotic war, Museum of the WWII in Kiev.*